

Henk van der Liet & Astrid Surmatz

Indledning: Postkolonialisme og nordisk litteratur – en orientering

Det øjeblik man begriber det fremmede, mister man trangen til at forklare det. At forklare et fænomen er at fjerne sig fra det.

Peter Høeg, *Frøken Smillas fornemmelse for sne*.

Postkoloniale litteraturfortolkninger har deres oprindelse og logiske begrundelse i de lande, der har mere omfattende og bastante kolonialhistorier end de nordiske lande. Derfor er det fuldt forståeligt, at postkolonial(e) litteraturteori(er) i første omgang kun har fundet begrænset opmærksomhed i nordisk litteraturforskning. Men eftersom teoridannelsen vedrører et langt større genstandsområde end den litterære bearbejdelse af den 'rene' kolonialisme og imperialisme, er det relevant – og ikke mindst for dem der sysler med skandinaviske studier uden for Norden – at forholde sig til forskningsfeltet. Ligesom det er væsentligt at undersøge, i hvilken udstrækning det postkoloniale, både som teoretisk ramme og som emneområde, kan bruges som tilgang til nordiske litterære tekster og nordisk litteraturhistorie.

Hver af de efterfølgende artikler er blevet skrevet på baggrund af intensive diskussioner i en arbejdsgruppe på en konference i Basel i Schweiz i efterår 2003 (16. *Arbeitstagung der deutschsprachigen Skandinavistik*). Vi takker arrangørerne for deres upåklagelige tilrettelæggelse og for, at de har givet redaktionen lov til at samle bidragene omkring temaet 'postkolonial litteraturfortolkning' i denne

bog. Vi håber, at læseren er enig med os i, at disse artikler kaster nyt lys over nordisk litteratur, og over hvordan postkoloniale tilgange til litteraturen kan bruges til en kritisk nyvurdering af det nordiske litterære landskab.

Teoretiske forudsætninger

De senere års store akademiske interesse for postkoloniale teorier byder uden tvivl på mange interessante nye synsmåder inden for litteratur- og kulturvidenskaben. Men samtidig må vi være påpasselige med at overvurdere denne nye teoretiske tilgangs praktiske og reelle muligheder. Det drejer sig om et forskningsfelt, som især i den engelsksprogede verden er blevet enormt populært. Om ikke andet så giver de postkoloniale teorier et fingerpeg om den tiltagende litterære og teoretiske hybridisering og den samfundsmæssige globalisering. Udviklingen af postkoloniale synsvinkler er desuden betydningsfuld set i lyset af den tiltagende forvandling af de vestlige kulturer – heriblandt de nordiske – til det man kalder for multikulturelle samfund.

Betegnelsen 'postkolonialisme' er dog efterhånden blevet anvendt i et utal af sammenhænge, og begrebet har fået så mange forskellige konnotationer, at det næppe er muligt at give en præcis og dækkende definition af dets indhold.¹ Den begrebsforvirring, der er opstået, bliver ikke mindre af, at de forskningsgrene, inden for hvilke postkolonialisme bliver anvendt, spænder over et bredt tværfagligt område. Det drejer sig om næsten alt fra litteraturvidenskabelige analyser til historisk forskning, og fra tekstkritik til social-økonomiske studier.

Med udgangspunkt i vores litteraturvidenskabelige hovedinteresser fokuserer vi først og fremmest på tekstmateriale, specielt litterære tekster, i hvilke kulturkontakt – implicit eller eksplicit –

¹ Der findes et utal af indføringer. En læsbar og pålidelig orientering er: Ashcroft/Griffiths/Tiffon: *The Empire Writes Back*, 1989.

bliver bearbejdet. Sagt på en lidt anden måde: for os er kulturkontakten den postkoloniale teksts forudsætning.

Det virker måske som en selvfølge, men det er vigtigt og helt afgørende at fastholde denne centrale begrænsning. Netop fordi vi *ikke* mener, at det er en af litteraturvidenskabens hovedopgaver at *andre* den sociale, kulturelle eller politiske virkelighed. Selvfølgelig sigtes her til en bestemt fløj, som gjorde sig gældende i tressernes og halvfjerdsernes marxistiske litteraturforståelse. Vores udgangspunkt er derimod at et af litteraturvidenskabens kerneopgaver er at forklare og analysere tekstmateriale og derigennem udvide og forbedre vores forståelse af teksterne og den virkelighed, hvori de fungerer. Om det så fører til konkret politisk stillingtagen, er op til den enkelte forsker.

For os er en af de væsentlige målsætninger af den postkoloniale tilgang til litteraturen, at den kan give os – og forhåbentlig andre læsere – et spændende og anderledes syn på såvel kanonisk og ikkekanonisk tekstmateriale. Og vi håber, at resultatet er en mere fyldestgørende forståelse af såvel teksterne, som de kulturelle systemer hvori teksterne indgår.

Ofte er der selvfølgelig tale om en form for kontakt mellem to kulturer, hvoraf den ene fungerer som den centrale eller dominante, mens den anden fremstår som den marginale eller dominerede (centrum overfor periferi). Tit bliver den marginaliserede kultur sat i skyggen af den dominante, eller den bliver sågar undertrykt. Om det så er englændernes holdning overfor den indiske kultur under kolonitiden, eller danskernes opfattelse af den færøske kultur i 1800-tallet, det er i grunden hip som hap, fordi rollefordelingen jo i princippet er den samme.

Ofte er det en smal sag at afgøre, om en tekst er skrevet på baggrund af den dominante kultur, eller om den er blevet til i den modsatte lejr. Men fra vort perspektiv er de mest interessante tekster ofte dem, der er skrevet på brudfladerne mellem to kulturer, de kulturelle hybrider, der så at sige står med et ben i hver sin kultur-

kreds.

Det afgørende er, at kulturkontakten finder sted mellem to divergerende kulturer, hvoraf den ene ikke bare definerer sig selv som den dominante, men rent faktisk også opfører sig som sådan. Den dominante kultur kendetegnes af en selvforståelse, der udtrykker overlegenhed – *superiority* – hvorved man kan legitimere anvendelsen af økonomiske, politiske, kulturelle og måske sågar militære midler til at bevare og bekræfte den selvskabte ‘anderledeshed’ i forhold til ‘den anden’. Vi mener med andre ord, at de tekster som forskningsmæssigt er interessante i en postkolonial sammenhæng, på en eller anden måde udtrykker en kulturel praksis, der hviler på en forestilling om ulighed eller ‘anderledeshed’ og etableringen af kulturelle dikotomier og hierarkier.

Vi fremhæver disse overvejelser, fordi de begrebsdefinitioner der begrænser postkoloniale studier til et forskningsfelt, der kun handler om europæisk imperialisme uden for Europa fra slutningen af 1500-tallet til i dag, forekommer os ufrugtbare. Ikke blot fordi de i høj grad udelukker nordisk litteratur, men frem for alt fordi de begrænser inddragelsen af emner som f.eks. indvandrelitteraturerne, de skandinaviske litterære traditioner uden for Norden, forholdet mellem samernes litteratur(er) og de øvrige nordiske litterære traditioner, for blot at pege på et par helt vilkårlige forskningsområder.

De fleste teoretikere, især dem der har en eller anden tilknytning til den tredje verden, vil sikkert være uenige. De hævder, som bl.a. Ania Loomba gør i sin meget populære grundbog i postkoloniale studier *Colonialism/Postcolonialism* (1998), at den (ældre) europæiske imperialisme er den afgørende forståelsesramme i debatten om postkolonialismen. Loomba mener, at denne form for imperialisme har haft langt mere alvorlige konsekvenser – og har haft en mere global virkning – end tidligere former for kolonialisme som f.eks. tyrkernes, aztekernes og kinesernes underkastelse af andre folkeslag og at europæernes (tidlige) kolonialisme derfor må anses for at være

den altafgørende forudsætning.² Teoretikere som Loomba påpeger ofte, at det springende punkt er, om der er tale om en form for kolonialisme, der er betinget af kapitalistiske overvejelser og en moderne samfundsudvikling, eller ej.

Forskere som Loomba opererer desuden med distinktionen mellem imperialisme og kolonialisme. Denne skelnen er ikke særlig praktisk i nærværende sammenhæng, eftersom et land eller en kultur sagtens kan bedrive imperialisme, uden at man nødvendigvis råder over kolonier. Det mest slående og meget aktuelle eksempel er selvfølgelig USA. Derfor er det vigtigt, at vi opfatter postkolonialisme mere abstrakt, og at vi prøver at undgå en alt for snæver definition af de postkoloniale studiers genstandsområde.

Vi argumenterer altså for en udvidet opfattelse af den postkoloniale tilgang, ikke for at nordisterne partout skal kunne være med i den internationale debat om emnet, men fordi vi håber, at vi kan diskutere og afprøve en række af de postkoloniale teories udgangspunkter. Og vi, som nordister, behøver ikke at være flove over, at vi tillemper de teoretiske muligheder i henhold til vores forskningsområdes specifikke geografiske og historiske forudsætninger.³

Den postkoloniale synsvinkel indebærer for os altså en større opmærksomhed på tekster og diskurser, der bearbejder (subjektive) værdisystemer – reelle og imaginære – der udspringer fra adskillige former for kulturkontakt, og som (direkte eller indirekte) kommer

² Loomba, *Colonialism/Postcolonialism*, 1998, s. 3.

³ Desuden finder vi en helhedsopfattelse af postkolonialismen, som man kan iagttage hos nogle teoretikere, intellektuelt set en tvivlsom affære, fordi de ser bort fra nuancerne. Det vil sige, at de overser de store indbyrdes forskelle mellem forskellige former for kolonial praksis og deres implikationer – såvel for kolonisatorerne som for de koloniserede. Kolonialismen er nu engang et fænomen med mange udtryksformer igennem tiderne, og det ville være forkert udelukkende at opfatte kolonialismen som et fælles europæisk projekt i snæver forstand.

til udtryk i nordiske litterære kilder. Denne kulturkontakt kan have at gøre med kulturer uden for Norden, men lige så vel med indbyrdes kontakter imellem nordiske lande, og – sidst men ikke mindst – mellem forskellige kulturer inden for en bestemt kulturel ramme. Vi tænker f.eks. på forholdene mellem Danmark, Færøerne, Island og Norge, mellem de forskellige sproglige og kulturelle kredsløb i Finland, men også på de samiske minoriteter i Nordskandinavien, indvandrerkulturernes i de nordiske lande, og måske sågar tatere, såkaldte landstrygere, og andre vejfarende folk i de provinsielle litteraturer rundt omkring i norden, osv., osv.

Vi plæderer altså for, at betegnelsen 'postkolonialisme' løsnes fra en mere begrænset, formel definition af kolonialismen og imperialismen. Og vi nærmer os altså et post-strukturalistisk, eller sågar post-modernistisk, ståsted, idet vi fremhæver diskursernes og kulturerens mangfoldighed og flerstemmighed, i stedet for den mere traditionelle strukturalistiske analytiske praksis, som tit indebærer, at man havner i (forenklede) dikotomier.

En af de mest fascinerende sider af et postkolonialt syn på tekster er, at det forudsætter bevidstheden om teksternes principielle hybriditet og deres diskursive flerstemmighed eller polyfoni – et træk der i en vis udstrækning går på tværs af stærke grundtendenser i de vesteuropæiske æstetiske og kulturelle traditioner.

Den modernistiske krise og postkolonialismen

Edward Saids epokegørende bog *Orientalism – Western Conceptions of the Orient*, der udkom i 1978, er stadigvæk et meget inspirerende værk. Said arbejdede på sin bog i halvfjerdsere, og han blev teoretisk dybt påvirket af samtidens teoretiske og metodiske nydannelser, diskursanalysen og dekonstruktionen. I *Orientalism* kan man især mærke indflydelsen fra Michel Foucaults værker *Les Mots et les Choses* (1966) og *L'archéologie du savoir* (1969), idet Said, ligesom Foucault, sidestiller materielle fænomener og abstrakte eller tænkte og sproglige fænomener, og dermed lukker han op for nye analytiske

muligheder. Den sproglige – og litterære – virkelighed er dermed ikke længere underlagt den konkrete materielle virkeligheds dominans, men den er lige så virkelig – eller uvirkelig – som denne. Sprogets betydningsmæssige organiseringskraft hviler i det, som Foucault kalder for *discours*, og Said analyserer netop den vesterlandske diskursive konstruktion af 'Orienten'. Eller, formuleret lidt anderledes, han viser, hvilke sproglige midler der er blevet anvendt i den vestlige repræsentation af Orienten. Det er altså ikke den reale, historiske virkelighed, der interesserer ham mest, men den diskursive afledning heraf, som faktisk siger mindst lige så meget om Europa og europæernes forestillinger om Orienten, end om Orienten som sådan.

Said demonstrerer, hvordan europæernes gengivelser af Orienten i skønlitterære tekster, rejsebeskrivelser o.l. var med til at danne en vision af *otherness*, en 'anderledeshed' og eksotisme, der var med til at skabe – eller i det mindste med til at uddybe – distancen mellem 'dem' og 'os'. Måske kunne man i denne forbindelse også tale om dannelsen af et *imagined community*, et begreb der som bekendt hidrører fra Benedict Andersons bog *Imagined Communities* fra 1991.⁴ Dermed kommer denne form for *otherness* til at fungere som en slags spejl eller som en diskursiv referenceramme i definitionen af europæernes kulturelle selvforståelse. Saims diskursanalytiske fremgangsmåde viser bl.a., hvordan koloniale magtforhold fungerer ved hjælp af – og igennem – sprog og (litterære) tekster. Men Said indtager også andre kulturelle repræsentationsformer, såsom malerkunst, film, videnskab, undervisning, museer, reklamer og skønhedsidealiser i sine analyser, altså et bredere idéhistorisk og semiotisk perspektiv.

Helt så revolutionerende som man af og til får indtryk af, var Saims metode imidlertid ikke. I litteraturvidenskaben, og især inden

⁴ Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, 1991.

for sammenlignende litteraturvidenskab eller komparatistikken, har der længe eksisteret en tradition for udforskningen af transnationale billeddannelser og litterære stereotyper.⁵

Efter vores mening er det mest spændende ved Saids bog,⁶ og forskningsmæssigt set det mest betydningsfulde i nærværende sammenhæng, hans fokuseren på diskursanalysen. Det vil sige: en strategi i hvilken man zoomer ind på de sproglige fænomener i teksten, som er med til at cementere eller underminere visse (stereotype) forestillinger om andre subjekter og andre kulturer.

Grunden til at vi i det hele taget vælger at beskæftige os med tekstmateriale, og især med litterære tekster, er for det første, at litterære tekster kendetegnes af yderst komplekse semantiske og semiotiske udtrykssystemer, som desuden er i kontinuerlig bevægelse. De har vist sig at være meget effektive, frugtbare og modstandsdygtige, når det drejer sig om ideologisk kommunikation. For det andet spiller litterære tekster en væsentlig ideologisk rolle i formidlingsprocesser, hvor individuelle synspunkter bliver spredt til større samfundsgrupper. Oven i købet indgår litteraturen i en række samfundsmæssige institutioner, såsom uddannelsessystemet, hvilket

⁵ Blandt de mest kendte eksempler er: Madame de Staëls *De l'Allemagne* (1810), Jean-Marie Carré's *Les Ecrivains français et le mirage Allemand, 1800-1940* (1947), og i nyere tid Hugo Dyserincks arbejde med imagologien. Men dette forskningsfelt er gået lidt af mode efter Wellek og Warrens epokegørende bog *Theory of Literature* udkom i 1949. Se: Wellek/Warren: *Theory of Literature*, 1973, s. 46-53.

⁶ Der er blevet formuleret en del kritik af Saids bog. Et af kritikpunkterne, som vi i høj grad deler er, at *Orientalism* alt for let lægger op til statiske dikotomier. En anden indvending – som skyldes Saids teoretiske gæld til Foucault – er at man kan stille spørgsmålstejn ved Saids ret eurocentriske blikfelt. Nyere postkolonialisme teorier anvender netop hybriditets-konceptionerne for at transcendere denne tendens til dikotomisering, jf. bl.a. Bhabhas *The Location of Culture*, 1994 og Bachmann-Medicks 'Einleitung', 1997. At dømme efter efterordet i 1995-udgaven af hans *Orientalism* så var også Said selv blevet sig mere og mere bevidst om nødvendigheden af at relativisere modsætningerne. Se: Said, *Orientalism*, 1995, s. 329-354.

bevirker, at visse tekstuelle fænomener og diskurser kan få en meget stor udbredelse og et langt efterliv. Litteraturen indtager jo en central rolle i konstruktionen af kulturel identitet og deltager aktivt i udviklingen af kulturel autoritet.⁷

Kulturkontakten er ikke bare af interesse, fordi den skaffer litterære tekster en eksotisk baggrund – men fordi selve kontakten er et afgørende element i det, som teksten meddeler os om identitet og kultur, og den måde hvorpå teksten gør det. I en diskursanalytisk sammenhæng er det altså vigtigt, at vi fastholder betydningen af de sociale og historiske kontekster, hvori diskurserne optræder. Til syvende og sidst er det jo dem, der producerer teksterne og bestemmer deres betydningsstruktur.

Genlæsninger

Hvordan kan man bruge disse udgangspunkter med henblik på nordisk litteratur og nordisk litteraturhistorie, hvis man forstår den postkoloniale, og post-nationale metode som en gen-læsning, eller *re-reading*. En sådan genlæsningsstrategi indgår i et ønske om at justere den nordiske litterære og kulturelle selvforståelse og vil formentlig give anledning til at fintune overblikket over visse oversete stofområder, forfatterskaber, genrer og værker. At tale om en justering af selvforståelsen indebærer i en vis udstrækning også, at udenlandske nordister kan tilføje noget særligt, idet et væsentligt handicap – distancen til genstandsområdet – så at sige kan blive til en fordel. Samtidig har denne større distance dog også sine om-

⁷ Selvfølgelig bør vi ikke glemme, at litteraturen ikke afspejler ideologien på en direkte måde, den er et kompliceret og åbent system af koder og diskurser, der er i uafbrudt dialog med hinanden. Og det er faktisk meget interessant mht. det postkoloniale, at litterære tekster kan produceres på begge sider af de kulturelle skillelinjer og på brudfladerne af den kulturelle kontaktzone. Med en parafrase af en berømt løsen fra de postkoloniale teorier, kunne man sige at *the empire* ikke blot 'skriver tilbage', men at det – frem for alt – 'skriver på andre præmisser'.

kostninger: hvis man bilder sig ind, at man kan sige noget fornuftigt, må man også kunne kommunikere indenfor de givne diskursive sammenhænge, som anerkendes inden for de nordiske forskningsmiljøer.

Blandt de genrer, der tiltrækker sig stor opmærksomhed i postkoloniale og post-nationale sammenhænge, tænker vi bl.a. på rejsebøger, ungdoms- og børnelitteratur,⁸ men man kan også forestille sig mindre litterært kanoniserede genrer som breve, selvbiografier og memoirer. En ting som er ret typisk for Norden – i modsætning til en lang række europæiske lande med mere omfattende imperialistiske kolonialhistorier og mere langvarige dekoloniseringsprocesser bag sig – er, at man kan se en tendens til, at de nordiske nationale litteraturer i et forholdsvis stort omfang har assimileret det ‘fremmede’ eller ‘perifere’ i den centrale litterære kanon. Således har den ældre islandske og norske litteratur i høj grad været med til at skabe senere tiders danske og svenske litteratur, og de har fungeret som del af de litteraturhistoriske referencerammer, mens det omvendte kun er sket i begrænset omfang.⁹ Enkelte forfattere er blevet kanoniseret i flere ‘nationale’ litterære traditioner, eksempelvis er de færøske forfattere William Heinesen og Jørgen Frantz-Jakobsen (*Barbara*) blevet optaget i den danske litterære kanon. At det ‘koloniale’ tilhørsforhold ikke altid er det afgørende, viser den islandske nobelpristager Halldór Laxness’ (tidlige) forfatterskab, som i dag næppe opfattes som en del af den danske litterære kanon.

Et andet ret interessant fænomen er Peter Høegs roman *Frøken Smillas fornemmelse for sne* (1992). Bogen kan bl.a. læses i lyset af en meget lang nordisk tradition for tekster, der handler om de arktiske områder. I Danmark var der f.eks. i begyndelsen af det 20. århundrede tale om et mere eller mindre selvstændigt konglomerat af tekster, eksempelvis rejsebeskrivelser, selvbiografier, memoirer, spæn-

⁸ Se f.eks. Surmatz, ‘The Topic of Cannibalism’, 2004.

⁹ Hauge, ‘Postkolonialisme’, 2001, s. 370-71.

dingsbøger og ungdomsbøger, osv., der alle sammen kredse omkring Grønland og grønlandske forhold. Et af de mest kendte navne i denne litterære tradition – som man kunne betegne som ‘slæderomantik’ – er selvfølgelig Knud Rasmussen. Han er en meget produktiv og yderst interessant skikkelse i den danske litteraturhistorie, hvis forfatterskab – os bekendt – aldrig har været genstand for en omfattende litterær analyse med udgangspunkt i postkoloniale teorier.¹⁰

Vi er os bevidst om, at den måde, vi har forsøgt at indkredse det postkoloniale på, kun er een blandt mange muligheder. Vi er klar over, at vi kun berører en brøkdel af stoffet. Heldigvis kommer bidragene i nærværende bind langt omkring, og forfatterne kaster lys over store – og i høj grad negligerede – områder i den nordiske litteraturhistorie. Derfor er vi overbevist om, at de efterfølgende bidrag giver stof til eftertanke og debat, og at de vil være anledning til nye analytiske opdagelsesrejser i det postkoloniale litterære univers i Norden.

Litteratur til orientering:

Anderson Benedict: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London & New York 1991.

Ashcroft, Bill/Griffiths, Gareth/Tiffin, Helen: *The Empire Writes Back. Theory and practice in post-colonial literatures*. London & New York 1989.

Bachmann-Medick, Doris: ‘Einleitung’. In: Bachmann-Medick, Doris (red.). *Kultur als Text. Die anthropologische Wende in der Literaturwissenschaft*. Frankfurt a. M. 1996, s. 7-64.

¹⁰ Man kan nævne Thorkild Hansen som en af Høegs forgængere. Se herom bl.a.: van der Liet, “Smerten er livets moder”. Thorkild Hansen som postkolonial rejseforfatter i Nordatlanten’, 2004.

- Bachmann-Medick, Doris: 'Einleitung: Reisebeschreibung als Übersetzung'. In: Bachmann-Medick, Doris (red.). *Übersetzung als Repräsentation fremder Kulturen*, Berlin 1997, s. 1-18.
- Bhabha, Homi K.: *The Location of Culture*. London/New York 1994.
- Dinzelbacher, Peter (Hrsg.): *Europäische Mentalitätsgeschichte. Hauptthemen in Einzeldarstellungen*. Stuttgart 1993 [=Kröners Taschenausgabe; Bd. 469], s. 429-450.
- Dyserinck, Hugo: *Komparatistik: eine Einführung*. Bonn 1977.
- Enzensberger, Hans Magnus: 'Eine Theorie des Tourismus'. In: Enzensberger, Hans Magnus. *Einzelheiten*. Frankfurt a.M. 1962, s. 147-168.
- Greenblatt, Stephen Jay: *Marvelous Possessions. The Wonder of the New World*. Oxford & Chicago 1988.
- Handesten, Lars: *Litterære rejser – poetik og erkendelse i danske digteres rejsebøger*. København 1992.
- Hauge, Hans: 'Postkolonialisme'. In: Fibiger, Johannes/Lütken, Gerd/Mølgaard, Niels (red.). *Litteraturens tilgange – metodiske angrebsvinkler*. København 2001, s. 369-405.
- Liet, Henk van der: "'Smerten er livets moder". Thorkild Hansen som postkolonial rejseforfatter i Nordatlanten'. In: *Spring*, nr. 22, 2004 [i trykken].
- Loomba, Ania: *Colonialism/Postcolonialism*. London & New York 1998.
- Mongia, Padmini: *Postcolonial Theory. A Reader*. London, New York, etc. 1996.
- Said, Edward W.: *Orientalism. Western Conceptions of the Orient*. Harmondsworth 1995 [1978].
- Surmatz, Astrid: 'The Topic of Cannibalism. Its Intertextual, International and Interartial Reception in Children's Literature of the 20th Century', *Barnboken*, 2004, nr.: 2, s. 14-31 [i trykken].
- Surmatz, Astrid: 'Konfrontationen med det andra och genderdiskursen i valda beskrivningar av samerna under 1600- och 1700-talet'. In: Kusmenko, Jurij (Hg.). *The Sámi and the Scandinavians. Aspects of 2000 Years of Contact*. Hamburg 2004, s. 113-128.
- Wellek, René/Warren, Austin: *Theory of Literature*. Harmondsworth 1973 [1949].
- Young, Robert J.C.: *Postcolonialism. An Historical Introduction*. Oxford 2001.